

Бурак І.Л.

**Пабочныя канструкцыі як функцыянальныя аналагі злучнікаў у
сучаснай беларускай літаратурнай мове**

У сучаснай беларускай мове ідзе няспынны працэс развіцця і ўдасканалення сістэмы фармальных сродкаў сувязі: з аднаго боку, утвараюцца новыя злучнікі, а з другога – некаторыя часціны мовы (часціцы, мадальныя словы, прыслоўі) і асобныя канструктыўныя кампаненты сказа, што па сваіх уласцівасцях збліжаюцца са злучнікамі, пачынаюць выконваць іх функцыі ў сказе і тэксе. Да такіх кампанентаў адносяцца пабочныя канструкцыі, якія, як і злучнікі, не з'яўляюцца членамі сказа, не ўступаюць у сінтаксічныя сувязі з асобнымі словамі-членамі сказа, а, далучаючыся да ўсяго сказа ў цэлым, суадносяць змест другой часткі ва ўсім аб'ёме са зместам першай часткі [3], г.зн. выступаюць у якасці своеасаблівага сродку сувязі паміж імі. Пабочныя канструкцыі часцей за ўсё выкарыстоўваюцца для афармлення сэнсава-граматычных адносін пры далучальнай сувязі, ускладняючы іх рознымі адценнямі.

Для выражэння далучальна-заклучальных адносін ужываецца пабочнае слова *значыць*, якое з'яўляецца не толькі граматычным сродкам сувязі, а і ўмяшчае ў сабе асноўны элемент падагульнення [2]. З дапамогай пабочнага слова *значыць* аб'ядноўваюцца прэдыкатыўныя (часткі складанага сказа) і камунікатыўныя (асобныя сказы ў складаным сінтаксічным цэлым) адзінкі: *Бусел прыляцеў, значыць – вясна* (К.Крапіва); *Будзяць пеўні. Значыць, ужо раніца* (А.Карпюк).

Пабочнае слова *словам* і пабочнае словазлучэнне *адным словам* афармляюць далучальна-заклучальныя адносіны з адценнем падагульнення, толькі гэта падагульненне з'яўляецца не непасрэдным, а як бы мімаходным [1]: *У яе была карова, хата, адным словам, гаспадарка* (А.Чарнышэвіч); *Трэба даглядаць і бараніць сваю сямейку, словам, гультаяваць няма калі*

(Цётка). З дапамогай такіх сродкаў аб'ядноўваюцца непрэдыкатыўныя (аднародныя члены сказа) і прэдыкатыўныя адзінкі.

З дапамогай пабочнага слова *нарэшце* выражаюцца далучальна-заклучальныя адносіны з адценнем паслядоўнасці, пры якіх падкрэсліваецца вынік дзеяння: *Хвіліну-другую пераклікаліся па ўсяму сялу пеўні, нарэшце, яны змоўклі* (М.Лынькоў). Такім чынам аб'ядноўваюцца, як правіла, прэдыкатыўныя адзінкі.

Далучальна-заклучальныя адносіны могуць афармляцца пры дапамозе пабочнага слова *наогул*, якое ўскладняе іх адценнем катэгарычнага падагульнення: *Няма для яго нічога, раз назаўсёды дадзенага. Наогул, цудаў ён не прызнае* (І.Навуменка). Пабочнае слова *наогул* выкарыстоўваецца для аб'яднання камунікатыўных адзінак.

Для выражэння далучальна-дапаўняльных адносін ужываецца пабочнае слова *акрамя таго*, якое аб'ядноўвае прэдыкатыўныя і камунікатыўныя адзінкі: *Усё тут цікавіла Алеся; акрамя таго, у яго з'явілася няяснае жаданне пабачыць яшчэ раз дзяўчыну ў зялёнай сукенцы* (П.Броўка); *Рыбы ў возеры мала. Акрамя таго, не хочацца яе лавіць* (М.Машара). Пабочнае слова *акрамя ўсяго* ўскладняе далучальна-дапаўняльныя адносіны адценнем падагульнення: *Іван Рыгоравіч выкладаў родную мову, а дзядзька Ваня часта, як роўны з роўным, любіў “зрэзацца” з заўзятымі класнымі шахматыстамі, наладжваў гульні, вадзіў на экскурсіі. Апрача ўсяго, ён цікава расказваў розныя гісторыі* (А.Якімовіч). Такі сродак сувязі выкарыстоўваецца для аб'яднання камунікатыўных адзінак.

Далучальна-вылучальныя адносіны могуць афармляцца з дапамогай пабочнага словазлучэння *галоўным чынам*, якое актуалізуе змешчанае ў далучальнай адзінцы паведамленне: *Большую частку сваёй дзейнасці ён праводзіць за межамі рэдакцыі, галоўным чынам у раз'ездах* (Я.Колас). Названае пабочнае словазлучэнне ўводзіць у сказ паўпрэдыкатыўныя адзінкі (адасобленыя члены сказа).

З падобным значэннем ужываюцца пабочныя словазлучэнні *больш за ўсё, перш за ўсё, у першую чаргу*, якія падкрэсліваюць першаступенную важнасць таго, пра што паведамляецца ў далучальных адзінках (як правіла, паўпрэдыкатыўных): *Пасля падзення прыгоннага права ў Расіі даволі хутка пачаў развівацца капіталізм, перш за ўсё ў прамысловасці* (Гісторыя); *У сувязі з інтэнсіўным раставаннем снегу хлебаробы пачалі спуск талых вод, у першую чаргу з азімых пасаваў* (“Чырвоная змена”); *Ён любіў яешню, больш за ўсё з качыных яек* (Х.Шынклер).

Пабочныя словазлучэнні *тым больш, больш таго* ўскладняюць далучальна-вылучальныя адносіны адценнем удакладнення: *З агнём нельга жартаваць, тым больш у лесе* (Я.Маўр); *Малюнак не быў удалы. Больш таго, ён не быў нават блізкі да мастацтва* (К.Чорны). Такія словазлучэнні выкарыстоўваюцца для сувязі паўпрэдыкатыўных і камунікатыўных адзінак.

Далучальна-паясняльныя адносіны могуць выражацца з дапамогай пабочнага слова *напрыклад*, якое служыць для аб’яднання паўпрэдыкатыўных і прэдыкатыўных адзінак: *Больш-менш вялікіх каменяў тут не знойдзеш: яны засталіся далей на поўнач, напрыклад у Полаччыне* (Я.Маўр); *Нямала ўжо ў небе хмарка для людзей зрабіла карыснай работы, напрыклад, пад Крычавам стомленых жней схавала ў свой цень ад спякоты* (Я.Колас).

З пабочным значэннем ужываюцца пабочныя словы *прынамсі і ў прыватнасці*, якія акцэнтуюць змест далучальнай адзінкі, што канкрэтызуе паведамленне: *Спакойныя разважанні Мірона трохі супакоілі Віктара. Прынамсі, цяпер яны ведаюць, што іх чакае і што ім трэба рабіць* (Я.Маўр); *У фальклоры ж, у прыватнасці – у песеннай творчасці народа, мастацкая сімволіка вызначаецца канкрэтнасцю вобразаў* (Н.Гілевіч). Прыклады паказваюць, што названыя пабочныя словы выступаюць як сродак сувязі паўпрэдыкатыўных і камунікатыўных адзінак.

Далучальна-пералічальныя адносіны афармляюцца з дапамогай пабочных слоў *па-першае, па-другое* і інш., якія аб'ядноўваюць прэдыкатыўныя і камунікатыўныя адзінкі: *Ісці туды, па-першае, боязна, па-другое, маткі не пусцяць* (А.Якімовіч); *Дзе б яму было так, як тут. Па-першае, ён паўнапраўны гаспадар. Па-другое, у яго ёсць усё, што трэба* (М.Гарэцкі).

Далучальныя адносіны набываюць розныя суб'ектыўныя адценні, калі ў якасці сродкаў сувязі паўпрэдыкатыўных і прэдыкатыўных адзінак ужываюцца пабочныя словы *мусіць, відаць, здаецца*, якія ўказваюць на ступень верагоднасці паведамлення: *Хлопчык апрануты ў світку, мусіць з чужога пляча* (Х.Шынклер); *У руцэ маёй апынуўся кавалак мяса, відаць трусяціны* (І.Шамякін); *Кажуць, у горад прыбываюць новыя часці, здаецца італьянскія* (Б.Мікуліч); пабочныя словы *на шчасце, на жаль*, якія надаюць эмацыянальную афарбоўку змешчанаму ў далучальнай адзінцы паведамленню: *Пайшоў дождж, на шчасце невялікі* (І.Навуменка); *Была зіма, на жаль бяснежная* ("Рэспубліка"); пабочнае слова *праўда*, якое характарызуе спосаб паведамлення: *Акуля на скорую руку прыгатавала настаўнікам сьнеданне, праўда не такое багатае, як вячэра* (Я.Колас); пабочныя словазлучэнні з *аднаго боку, з другога боку*, якія вызначаюць лагічную суадноснасць паміж асобнымі часткамі паведамлення: *З аднаго боку, страшна было за сваё дэлегацтва, з другога – трэба было заступіцца за Лапка* (Я.Колас).

Зрэдку пабочныя канструкцыі могуць ужывацца для афармлення злучальнай сувязі. У прыватнасці, пабочныя словы *наадварот, між тым*, пабочнае словазлучэнне *тым не менш* могуць выступаць сродкам выражэння супраціўных адносін пры аб'яднанні непрэдыкатыўных і прэдыкатыўных адзінак. З дапамогай пабочнага слова *наадварот* выражаецца кантрастнае супрацьпастаўленне: *Мужчыны ў сварках не ўдзельнічалі, наадварот, станавіліся яшчэ дружнейшымі* (І.Мележ); *Непрыемнага адчування не было,*

наадварот, цела поўнілася бадзёрасцю (І.Шамякін). Пабочнае слова між тым і пабочнае словазлучэнне тым не мени ускладняюць супраціўныя адносіны ўступальным адценнем: У вас на мястэчка многа сілы не патрабуецца; між тым, вакол вялікая патрэба ў людзях (Ц.Гартны); Вады ў сажалцы шмат; тым не мени, рыбы чамусьці няма (П.Галавач).

Як паказвае прааналізаваны матэрыял, пабочныя канструкцыі актыўна ўжываюцца ў якасці фармальнага сродку сувязі для аб'яднання непрэдыкатыўных, паўпрэдыкатыўных, прэдыкатыўных і камунікатыўных адзінак. Захоўваючы ўласцівыя ім значэнні, пабочныя канструкцыі ўзбагачаюць далучальныя і асобныя разнавіднасці злучальных адносін разнастайнымі сэнсавымі адценнямі, што робіць змешчаныя ў тых ці іншых адзінках паведамленні больш дакладнымі, выразнымі і вобразнымі.

Мінск

Літаратура

1. Бурак Л.І. Далучэнне ў сучаснай беларускай мове. Мн., 1975, с. 156
2. Граматыка беларускай мовы. Мн., 1966, с.567
3. Скорлуповская Е.В. Союзные функции некоторых лексических элементов в русском сложном предложении. М., 1966, с. 6

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ